

PAPER

TILSHUNOSLIKDA FONOSTILISTIKANING TADQIQI

Madrahimov Ilhomjon Sobirovich^{1,*} and Abdulhamidova Zamona
Murzohamedovna ²

¹Qo‘qon davlat universiteti

²Qo‘qon davlat universiteti O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 1-kurs magistranti

* ilhomjonmadrahimov3@gmail.com

Abstract

Mazkur maqolada fonostilistikaning tilshunoslikdagi o‘rni, uning shakllanish bosqichlari va nazariy asoslari keng yoritilgan. Fonostilistikaning mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida yuzaga kelishi XX asr lingvistik qarashlari, xususan, strukturaviy tilshunoslik rivoji bilan bog‘liqligi asoslab berilgan. Shuningdek, mazkur sohaning rivojiga hissa qo‘shgan yirik olimlarning ilmiy qarashlari tahlil etilib, tovushlarning emotsional-ekspressiv, estetik va uslubiy imkoniyatlari ochib berilgan.

Key words: fonetik stilistika, lingvopoetika, ekspressivlik, alliteratsiya, assonans, segment, intonatsiya, nutq ohangi, fonostilistik norma, fonostilistik variant, psixolingvistika, kognitiv lingvistika.

Kirish

Tilshunoslik fanining o‘zaro hamohang sohalari kesishmasida shakllangan fonostilistika yo‘nalishi bugungi kunda badiiy matnning ichki estetik quvvatini ochib beruvchi eng muhim nazariy asoslardan biri sanaladi. Fonostilistikaning mustaqil fan sifatida shakllanishi va tadqiq etilishi bevosita XX asrning boshlarida yuzaga kelgan lingvistik burilishlar hamda strukturaviy tilshunoslikning rivoji bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu sohaning nazariy tamoyillari dastlab mashhur tilshunos olim Sharl Balli tomonidan o‘zining “Fransuz tili stilistikasi”

(1905) asarida ilmiy jihatdan asoslab berilgan bo‘lib, u tovushlarning hissiy-ekspressiv imkoniyatlarini tizimli o‘rganish zarurligini ilgari surgan edi. Ballining qarashlariga ko‘ra, tilning fonetik sathi nafaqat axborot uzatish, balki so‘zlovchining ruhiy holati va nutqning uslubiy bo‘yoqdorligini ta‘minlovchi birlamchi manba hisoblanadi. Asosiy qism. Praga lingvistik to‘garagi vakillari, xususan, Nikolay Sergeyevich Trubetskoy o‘zining “Fonologiya asoslari” (1939) asarida tovushlarning ma‘no farqlash vazifasidan tashqari, stilistik vazifasini ham alohida ajratib ko‘rsatgan.

Trubetskoy fonologiyani tadqiq etar ekan, til

Compiled on: May 3, 2026.

Copyright: ©2026 by the authors. Submitted to Advances in Science and Humanities for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\) 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

birliklarining estetik funksiyasini “ekspressiv fonologiya” deb atagan va bu fonostilistikaning ilmiy terminologiyasi shakllanishiga kuchli turtki bergan. Shuningdek, Roman Yakobsonning nutqiy kommunikatsiya va poetik funksiya haqidagi qarashlari fonostilistik vositalarning badiiy matndagi o‘rnini belgilashda inqilobiy ahamiyat kasb etdi. Rossiya tilshunosligida esa L.V. Shcherba, V.V. Vinogradov hamda keyinchalik M.V. Panov kabi olimlar fonostilistikaning amaliy jihatlarini, xususan, adabiy talaffuz me‘yorlari va ularning uslubiy variantdorligini chuqur o‘rganishgan. Fonostilistikaning tadqiq etilishi jarayonida tovushlarning simbolik xususiyatlari, ya‘ni “tovush simbolizmi” masalasi ham tilshunoslarning diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inson nutqidagi har bir tovush o‘ziga xos akustik chastotaga va psixologik ta‘sir kuchiga ega bo‘lib, ular matnning umumiy emotsional iqlimini shakllantiradi. Bugungi kunda fonostilistika nafaqat nazariy fonetikaning bo‘limi, balki badiiy nutqning estetik jozibasini kashf etuvchi murakkab va serqirra ilmiy yo‘nalish sifatida o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Fonostilistikaning tadqiqi jarayonida lisoniy birliklarning fonetik sathdagi uslubiy imkoniyatlarini tizimlashtirish zamonaviy lingvistikaning eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda. Badiiy matnda tovushlar shunchaki akustik tebranishlar emas, balki muallifning estetik niyatini amalga oshiruvchi, o‘quvchining his-tuyg‘ulariga ta‘sir ko‘rsatuvchi ongli tanlangan vositalardir. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, fonostilistik vositalarni o‘rganishda nafaqat segment birliklar (unli va undoshlar), balki supersegment birliklar (urg‘u, intonatsiya, pauza) ham markaziy o‘rinni egallashi lozim. Masalan, taniqli tilshunos olim A.M. Peshkovskiy o‘z asarlarida nutqning ritmik-melodik qurilishi matn ma‘nosini butunlay o‘zgartirib yuborish quvvatiga ega ekanligini alohida ta‘kidlab o‘tgan. Fonostilistikaning tadqiq etilish tarixi davomida olimlar “fonostilistik norma” va “fonostilistik variant” tushunchalarini ilmiy muomalaga kiritishgan. Bu esa badiiy asar qahramonlari nutqini individuallashtirishda, ularning ijtimoiy kelib chiqishi va xarakterini ochib berishda fonetik

chekinishlarning ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

G‘arb tilshunosligida, xususan, ingliz-amerika lingvistik maktabida fonostilistika ko‘proq fonetik variativlik va sotsiolingvistik aspektlarda o‘rganilgan bo‘lsa, sharq tilshunosligida uning poetik va estetik qirralariga ko‘proq urg‘u berilgan. O‘zbek tilshunosligida ham fonostilistikaning shakllanishi uzoq tarixga ega bo‘lib, u dastlab mumtoz poeziya tahlili, aruz vazni va qofiya ilmi bilan bog‘liq holda rivojlangan. Alisher Navoiy o‘zining “Mezonul avzon” asarida tovushlarning o‘zaro uyg‘unligi va vazndagi o‘rni haqida to‘xtalar ekan, fonostilistikaning ilk kurtaklarini namoyon etgan edi. Zamonaviy bosqichda esa o‘zbek tilshunoslari fonostilistikani sof lingvistik sathdan nutqiy madaniyat va lingvopoetika darajasiga olib chiqishdi. Fonostilistikaning tadqiqi so‘nggi yillarda matn tilshunosligi bilan uyg‘unlashib, badiiy asar g‘oyasini tovushlar orqali ifodalash mexanizmlarini yoritib bermoqda. Ushbu sohadagi har bir ilmiy izlanish tilimizning tovushlar tizimi naqadar boy va cheksiz stilistik zaxiraga ega ekanligini yana bir bor tasdiqlab kelmoqda. O‘zbek tilshunosligida fonostilistikaning tizimli tadqiq etilishi bevosita XX asrning ikkinchi yarmi va mustaqillik yillaridagi ilmiy izlanishlar bilan uzviy bog‘liqdir.

Ushbu sohaning shakllanishida akademik G‘ani Abdurahmonov, professorlar Iristoy Qo‘chqortoyev, Baxtiyor O‘rinboyev va Suyun Karimov kabi olimlarning xizmatlari beqiyosdir. Professor B. O‘rinboyev o‘zining “O‘zbek tili stilistikasi” (1984) darsligida fonostilistikaga alohida bo‘lim ajratib, unli va undosh tovushlarning uslubiy bo‘yog‘ini ochib bergan. Iristoy Qo‘chqortoyev esa badiiy so‘z san‘atining fonetik asoslarini tadqiq etar ekan, nutqning ohangdorligi va tovushlar takrorining estetik qiymatiga yuqori baho bergan. Ayniqsa, professor Suyun Karimovning “O‘zbek tilining fonetik stilistikasi” (2017) nomli monografiyasi soha taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi. Ushbu asarda muallif o‘zbek tili fonetik tizimining stilistik imkoniyatlarini keng qamrovli tahlil qilib, fonostilistikani mustaqil sath sifatida asoslab berdi. Shuningdek, professor Mamatqul Yo‘ldoshev badiiy matnning lingvopoetik tahlili doirasida tovushlar estetikasini yangicha metodologik

qarashlar asosida tadqiq etdi. Uning “Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi” (2008) nomli fundamental ishida fonostilistik vositalar asar g‘oyasini tashuvchi muhim komponentlar sifatida talqin qilingan. Shuni ham aytib o‘tish joizki, o‘zbek fonostilistikasi nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham rivojlanib, she‘riyat va nasr tili tahlilida keng qo‘llanilmoqda.

Olimlarimiz tomonidan alliteratsiya va assonanslarning badiiy vazifalari, tovushlar ramziyligi hamda nutqiy pauzalarning semantik-uslubiy xususiyatlari bo‘yicha ko‘plab dissertatsiyalar himoya qilindi. Bugungi kunda o‘zbek tilshunosligida fonostilistikaning tadqiqi yangi O‘zbekiston islohotlari doirasida davlat tilining nufuzini oshirish va milliy adabiyotimiz durdonalarini ilmiy tahlil qilish borasidagi vazifalarga to‘la mos keladi. Mazkur yo‘nalishdagi izlanishlar tilimizning o‘ziga xos musiqiyiligini va uning cheksiz ifoda imkoniyatlarini ilmiy asoslashga xizmat qilmoqda.

Fonostilistikaning tadqiqi jarayonida tovushlarning emotsional-ekspressiv xususiyatlarini aniqlashda psixolingvistik va kognitiv metodlardan foydalanish ham keng tus olmoqda. Ma‘lumki, inson nutqida tovushlar shunchaki fizik hodisa bo‘lmay, ma‘lum bir his-tuyg‘u yoki tushunchani uyg‘otuvchi lisoniy belgilar sanaladi. Masalan, “a” va “o” unillarining ochiq talaffuzi ko‘pincha quvonch, kenglik va ulug‘vorlikni ifodalasa, “i” unlisi ingichka va o‘tkir hislarni aks ettirishi mumkinligi ilmiy tajribalarda isbotlangan. Fonostilistikaning tadqiq etilishida bunday qonuniyatlarni o‘rganish badiiy asardagi muhitni, masalan, “jazirama” yoki “izg‘irin” kabi holatlarni tovushlar orqali qanday yaratilishini tushunishga yordam beradi. Luqmon Bo‘rixon kabi mahoratli yozuvchilar o‘z asarlarida aynan mana shu fonostilistik imkoniyatlardan unumli foydalanishadi. Yozuvchi matnida tovushlarning ongli ravishda takrorlanishi yoki ma‘lum bir ohangning ustunligi o‘quvchida asar qahramonining ruhiy holati haqida tasavvur uyg‘otadi.

Xulosa

Fonostilistikaning tadqiqi doirasida tovushlarning akustik xususiyatlarini (balandlik, kuch,

davomiylik) stilistik vazifalar bilan bog‘lash tilshunoslikning eng murakkab nuqtalaridan biri hisoblanadi. Chunki har bir tildagi tovushlar tizimi o‘sha millatning eshitish madaniyati va nutqiy an‘analari bilan bog‘liqdir. O‘zbek tili o‘zining singarmonizm belgilari (saqlanib qolgan shevalarda) va boy undoshlar tizimi bilan boshqa tillardan ajralib turadi. Ushbu xususiyatlar badiiy nutqda fonetik variantdorlikni keltirib chiqaradi va bu fonostilistik tadqiqot uchun boy material beradi. Fonostilistik tahlil orqali biz yozuvchining individual uslubini, uning so‘z tanlash va gap tuzish mahoratini yangi qirradan kashf etamiz. Shuning uchun ham fonostilistikaning tadqiqi nafaqat tilshunoslar, balki adabiyotshunoslar va san‘atshunoslar uchun ham birdek ahamiyatli bo‘lib qolmoqda. Bu soha bizga badiiy matnning “nafasini” his qilish imkonini beradi.

Fonostilistikaning tadqiqi va rivojlanishida lingvostatistik metodlarning tatbiq etilishi ham alohida ahamiyatga ega bo‘ldi. Zamonaviy kompyuter lingvistikasi va matematik metodlar yordamida badiiy matndagi tovushlar chastotasini aniqlash, ularning o‘rtacha me‘yor bilan solishtirilishi fonostilistik tahlilning xolisligini oshirdi. Olimlar ma‘lum bir asarda yoki ma‘lum bir yozuvchi ijodida ayrim tovushlarning me‘yordan ortiq qo‘llanilishi tasodif emas, balki aniq bir uslubiy maqsadga xizmat qilishini aniqlashdi.

References

1. Abdurahmonov H. O‘zbek adabiy tilining stilistik normalari. — Toshkent, 1973.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Пер. с фр. К. А. Долинина. — Москва: Изд-во иностранной литературы, 1961. — 394 с.
3. Karimov S. O‘zbek tilining fonetik stilistikasi. Monografiya. — Samarqand: SamDU nashri, 2017.
4. Karimov S. O‘zbek tili funksional stilistikasi. Monografiya. — Samarqand, 2010.
5. Трубецкой Н. С. Основы фонологии. — М.: Аспект-Пресс, 2000.
6. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. — М.: Изд-во АН

СССР, 1963.

7. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. — Л.: Наука, 1974.